

ISSN 0354-8759

*Beogradska
defektološka
škola*

*Belgrade School of
Special Education
and Rehabilitation*

Vol. 21, No. 3 (2015)

Ranije - before: DEFEKTOLOŠKA TEORIJA I PRAKSA (1977-1995)
Ranije - before: SPECIJALNA ŠKOLA (1952-1977)

Beogradska defektološka škola

Izdavači:

Društvo defektologa Srbije & Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Za izdavače:

Siniša Ranković, predsednik Upravnog odbora
prof. dr Snežana Nikolić, dekan

Uređivački odbor:

prof. dr Nadica Jovanović Simić, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Nenad Glumbić*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Lelia Kiš-Glavaš*, Sveučilište u Zagrebu – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska; *prof. dr Špela Golubović*, Univerzitet u Novom Sadu – Medicinski fakultet, Srbija; *prof. dr Goran Ajdinski*, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ – Filozofski fakultet, Makedonija; *prof. dr Jasna Bajraktarević*, Univerzitet u Sarajevu – Pedagoški fakultet, Bosna i Hercegovina; *prof. dr Vladimir Trajkovski*, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ – Filozofski fakultet, Makedonija; *prof. dr Mile Vuković*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Srboljub Đorđević*, Univerzitet u Nišu – Učiteljski fakultet u Vranju, Srbija; *prof. dr Fadilj Eminović*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Branka Jablan*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Danijela Ilić-Stošović*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Mirjana Japundža-Milisavljević*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Branislav Brojčin*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Jasmina Karić*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *prof. dr Edina Šarić*, Univerzitet u Tuzli – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Bosna i Hercegovina; *prof. dr Janez Drobnič*, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, Slovenija; *doc. dr Nataša Dragašević Mišković*, Univerzitet u Beogradu – Medicinski fakultet, Srbija; *doc. dr Renata Pinjatela*, Sveučilište u Zagrebu – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska; *doc. dr Nebojša Macanović*, Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet političkih nauka, Bosna i Hercegovina; *dr Nikoleta Gutvajn*, naučni saradnik, Institut za pedagoška istraživanja, Srbija; *prof. dr Gordana Nikolić*, Univerzitet u Novom Sadu – Pedagoški fakultet u Somboru, Srbija; *doc. dr Dragana Stanimirović*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija; *doc. dr Slavica Pavlović*, Sveučilište u Mostaru – Fakultet prirodoslovnih i odgojnih znanosti, Bosna i Hercegovina.

Glavni i odgovorni urednik:

dr Srećko Potić

Tehnički sekretar:

Marijana Taranović Todorović

Tiraž: 150

Jezička redakcija teksta i prevod:

Jasmina Stojanović

Štampa: BIG štampa, Beograd

ISSN 0354-8759

Uredništvo:

„Beogradska defektološka škola“, Kosovska 8/1, 11000 Beograd,
Srbija; e-mail: bds.casopis@gmail.com
Časopis izlazi tri puta godišnje.

Belgrade School of Special Education and Rehabilitation

Publishers:

Special Educators and Rehabilitators Association of Serbia &
University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation

For Publishers:

Siniša Ranković - Chairman of the Board
Snežana Nikolić, Professor - Dean

Editorial Board:

Nadica Jovanović Simić, PhD, Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Nenad Glumbić*, PhD, Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Lelia Kiš-Glavaš*, PhD, Professor, University of Zagreb - Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Croatia; *Špela Golubović*, PhD, Professor, University of Novi Sad - Medical Faculty, Serbia; *Goran Ajdinski*, PhD, Professor, SS. Cyril and Methodius University in Skopje - Faculty of Philosophy, Macedonia; *Jasna Bajraktarević*, PhD, Professor, University of Sarajevo - Faculty of Educational Sciences, Bosnia and Herzegovina; *Vladimir Trajkovski*, PhD, Professor, SS. Cyril and Methodius University in Skopje - Faculty of Philosophy, Macedonia; *Mile Vuković*, PhD, Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Srboljub Đorđević*, PhD, Professor, University of Niš, Teacher-Training Faculty of Vranje; *Fadilj Eminović*, PhD, Associate Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Branka Jablan*, PhD, Associate Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Danijela Ilić-Stošović*, PhD, Associate Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Mirjana Japundža-Milisavljević*, PhD, Associate Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Branislav Brojčin*, PhD, Associate Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Jasmina Karić*, PhD, Associate Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Edina Šarić*, PhD, Associate Professor, University of Tuzla - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Bosnia and Herzegovina; *Janez Drobnič*, PhD, Assistant Professor, University of Primorska - Faculty of Education, Slovenia; *Nataša Dragašević Mišković*, PhD, Assistant Professor, University of Belgrade - School of Medicine, Serbia; *Renata Pinjatela*, PhD, Assistant Professor, University of Zagreb - Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Croatia; *Nebojša Macanović*, PhD, Assistant Professor, University of Banja Luka - Faculty of Political Science, Bosnia and Herzegovina; *Nikoleta Gutvajn*, PhD, Research Associate, Institute for Educational Research, Serbia; *Gordana Nikolić*, PhD, Associate Professor, University of Novi Sad - Faculty of Education in Sombor, Serbia; *Dragana Stanimirović*, PhD, Assistant Professor, University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia; *Slavica Pavlović*, PhD, Assistant Professor, University of Mostar - Faculty of Science and Education, Bosnia and Herzegovina.

Editor-in-Chief:

Srećko Potić, PhD

Technical Secretary:

Marijana Taranović Todorović

Proofreading and Translation:

Jasmina Stojanović

Circulation: 150

Printing: BIG štampa, Belgrade

ISSN 0354-8759

„Belgrade School of Special Education and Rehabilitation“, Kosovska
8/1, 11000 Belgrade, Serbia;
e-mail: bds.casopis@gmail.com
Published three times a year.

Pragmatički profil osoba sa niskofunkcionalnim autizmom

Bojana-Konsuelo TALIJAN¹
Osnovna i srednja škola „9. maj“, Zrenjanin, Srbija

Prisustvo pragmatičkih deficita je zajedničko za sve osobe sa autizmom, uključujući kako pojedince sa izraženim teškoćama u oblasti verbalne i neverbalne komunikacije, tako i osobe sa dobro razvijenim verbalnim sposobnostima. Ipak, treba imati u vidu da populacija osoba sa autizmom i komorbiditetom intelektualne ometenosti predstavlja posebno ugroženu grupu u odnosu na probleme socijalne komunikacije.

Cilj ovog istraživanja je usmeren na utvrđivanje specifičnosti pragmatičkog profila svakodnevnih komunikacijskih veština na populaciji osoba sa niskofunkcionalnim autizmom. Uzorkom su obuhvaćena deca i adolescenti sa autizmom i komorbiditetom intelektualne ometenosti (N=94). Varijable čiji je uticaj ispitivan su: funkcionalni pragmatički nivo, pol, uzrast, oblik komunikacije, gest i korišćenje receptivnog i ekspresivnog govora u društvenom kontekstu. U istraživanju je korišćen Pragmatički profil svakodnevnih komunikacijskih veština (Pragmatic Profile of Everyday Communication Skills in Children; Dewart & Summers, 1995).

Rezultati istraživanja pokazuju da osobe sa autizmom i komorbiditetom intelektualne ometenosti funkcionišu na značajno nižem nivou u oblasti pragmatike u odnosu na uzrasne norme. Utvrđena je povezanost pragmatičkog profila sa uzrastom i oblikom komunikacije, ali ne i sa polom. Dalje, rezultati ukazuju na povezanost između komunikativne forme i vrste gesta, kao i između teškoća primene receptivnog i ekspresivnog govora u socijalnom kontekstu.

Na osnovu prikazanih rezultata istraživanja možemo zaključiti da osobe sa niskofunkcionalnim autizmom, pored opšteg pragmatičkog zaostajanja, ispoljavaju i određene, specifične deficite u oblasti pragmatike.

Ključne reči: autistički spektar poremećaja, intelektualna ometenost, pragmatika

1 Bojana-Konsuelo Talijan, b.k.talijan@gmail.com

Uvod

Autističkim spektrom poremećaja je obuhvaćena heterogena populacija u odnosu na govorno-jezičke sposobnosti, što se, između ostalog, ogleda u činjenici da određen procenat ovih osoba nikada ne progovori, a među onima kod kojih se govor razvije, verbalna produkcija može biti u opsegu od retkog izgovaranja pojedinačnih reči do razvoja bogatog vokabulara i korišćenja složenih rečenica (Veneziano, Plumet, Cuppello, & Tardif, 2004). U odnosu na komunikacijske veštine, simptomi se mogu kretati od suptilnih deficita koji se ogledaju u teškoćama iniciranja i održavanja interakcije sa vršnjacima, do veoma izraženih oštećenja kao što je potpuno nerazvijena sposobnost verbalne komunikacije i izražena socijalna izolacija (Aubrey, 2013). Prema navodima Glumbića (2006), govor dece sa autizmom karakteriše prisustvo eholalija, neologizama, stereotipnog ponavljanja određenih reči i/ili fraza, idiosinkratičnog govora, kao i inverzija ličnih zamenica, što ukazuje na to da mnoga deca sa autizmom, zapravo, ne koriste govor u svrhu komunikacije. Autori navode da, bez obzira na nivo funkcionisanja, sve osobe sa autizmom ispoljavaju kvalitativna oštećenja verbalne i neverbalne komunikacije (Noens & van Berckelaer-Onnes, 2005). S obzirom na to da pragmatika obuhvata kako verbalne, tako i neverbalne aspekte komunikacije, prisustvo pragmatskih deficita se smatra zajedničkim za sve osobe sa autizmom (Wilkinson, 1998). Ipak, treba imati u vidu da deca sa autizmom i komorbiditetom intelektualne ometenosti (u daljem tekstu: IO) predstavljaju posebno ugroženu grupu u odnosu na teškoće socijalne komunikacije (Maljaars, 2012). Naročito je značajno napomenuti da osobe sa autizmom i komorbiditetom teške ili duboke IO mogu koristiti različite konvencionalne ili nekonvencionalne neverbalne znake kojima šalju komunikativne poruke (Keen, Sigafos, & Woodyatt, 2005; Maljaars, 2012). Nažalost, komunikacijski partneri ne moraju uvek biti pripremljeni da adekvatno interpretiraju i odgovore na ova prelingvistička ponašanja (Keen et al., 2005), što za posledicu može imati prekid komunikacije (Meaden, Halle, Watkins & Chadsey, 2006). U skladu sa prethodnim navodima, Stiglerova (Stiegler, 2007), tvrdi da su svi učesnici u konverzaciji odgovorni za njen uspeh jer komunikacija podrazumeva prepoznavanje i razumevanje verbalnih i neverbalnih znakova i aktivnosti među komunikacijskim partnerima. Smatra se da procena komunikacijskog ponašanja u svakodnevnim situacijama i okruženju omogućava kvalitetnije dijagnostikovanje i doprinosi razvoju adekvatnih intervencija u oblasti komunikacije kod osoba sa autizmom (Veneziano et al., 2004).

Rezultati istraživanja kojima su obuhvaćena deca sa niskofunkcionalnim autizmom pokazuju da ova populacija, pored kognitivnih teškoća, ispoljava i značajne deficite u pragmatikom funkcionisanju u odnosu na svoj hronološki uzrast (Veneziano et al., 2004). Prikazani rezultati ukazuju na to da deca sa niskofunkcionalnim autizmom imaju slične pragmatičke profile kao mlada deca tipičnog razvoja (Veneziano et al., 2004).

Pojedini autori su sproveli istraživanja u kojima je ispitivana povezanost pola i uzrasta sa socio-komunikacijskim veštinama dece sa autizmom. Rezultati studija, koje su uzorkom obuhvatile malu decu sa niskofunkcionalnim autizmom, ukazuju na to da je kod devojčica prisutan veći stepen deficita u oblasti komunikacije u odnosu na dečake (Carter et al., 2007; Hartley & Sikora, 2009). Kada je u pitanju povezanost uzrasta sa komunikacijskim profilom, rezultati studije koja je sprovedena na uzorku adolescenata i odraslih osoba sa autizmom pokazuju da, sa odrastanjem, dolazi do značajnog poboljšanja u oblasti komunikacije (Seltzer et al., 2003).

Treba imati u vidu da pragmatički deficiti obuhvataju kako verbalnu ekspresiju (Baltaxe & D'Angiola, 1992; Stone & Caro-Martinez, 1990; Tager-Flusberg & Anderson, 1991, sve prema Glumbić, 2006), tako i razumevanje rečenica u socijalnim situacijama (Paul & Cohen, 1985, prema Glumbić, 2006). Shodno tome, nekoliko studija je imalo za cilj ispitivanje specifičnosti deficita receptivnog i ekspresivnog govora kod osoba sa autizmom. Rezultati istraživanja pokazuju da, u skladu sa očekivanjima autora, uzorak u celini ima izražena oštećenja receptivnog i ekspresivnog govora u poređenju sa uzrasnim normama (Hudry et al., 2010; Weismer, Lord, & Esler, 2010). Dalje, istraživački nalazi dosledno ukazuju na to da deca sa autizmom dosežu viši funkcionalni nivo u oblasti ekspresivnog u poređenju sa receptivnim govorom u odnosu na očekivane norme za uzrast (Hudry et al., 2010; Maljaars, Noens, Scholte & van Berckelaer-Onnes, 2011b; Maljaars, Noens, Scholte & van Berckelaer-Onnes, 2012; Weismer et al., 2010). Maljarsova i saradnici (Maljaars et al., 2011b) navode i da se ovakav, atipičan profil postignuća ekspresivnog i receptivnog govora održava i nakon ranog detinjstva.

Jedno od značajnih istraživačkih pitanja se odnosi na utvrđivanje povezanosti između oblika komunikacije i pragmatičkog profila. Rezultati istraživanja, koje je imalo za cilj da identifikuje funkcije i oblike komunikacije kod verbalne i neverbalne dece sa niskofunkcionalnim autizmom, ukazuju na to da neverbalna deca sa niskofunkcionalnim autizmom ispoljavaju atipičnije i ograničenije komunikativne profile u odnosu na verbalnu decu sa

autizmom i komorbiditetom IO (Maljaars, Jansen, Noens, Scholte & van Berckelaer-Onnes, 2011a).

Istraživači su u svojim studijama proučavali i pitanje povezanosti između oblika komunikacije i vrste gesta koji koriste osobe sa autizmom. Rezultati jedne studije ukazuju na to da deca sa autizmom ređe, u odnosu na decu tipičnog razvoja i decu sa drugim vrstama ometenosti, koriste gest pokazivanja i ostvaruju kontakt pogledom. Pored toga, utvrđeno je da deca sa autizmom u manjoj meri kombinuju gest sa drugim oblicima komunikacije kao što su kontakt pogledom i vokalizacija (Stone, Ousley, Yoder, Hogan, & Hepburn, 1997). Maljarsova i saradnici (2011b) su u svojoj studiji došli do rezultata koji pokazuju da neverbalna deca sa autizmom koriste veoma primitivne oblike komunikacije i ređe kombinuju gestove sa vokalizacijom ili kontaktom pogledom u odnosu na verbalnu decu sa autizmom.

Pojedini autori su se bavili i odnosom između komunikacije i maladaptivnog ponašanja. Stiglerova (Stiegler, 2007) navodi da je veoma značajno prepoznati eventualne pragmatske funkcije ispoljavanja društveno neprihvatljivih oblika ponašanja u specifičnim situacijama. Rezultati istraživanja ukazuju na potencijalnu povezanost između problema u komunikaciji i ispoljavanja nepoželjnih oblika ponašanja kod osoba sa autizmom (Maljaars, 2012; Meaden et al., 2006).

Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je usmeren na ispitivanje specifičnosti pragmatičkog profila svakodnevnih komunikacijskih veština na populaciji osoba sa niskofunkcionalnim autizmom, kao i na utvrđivanje odnosa pragmatičkog profila sa polom i uzrastom ispitanika, komunikativnom formom, vrstom gesta i korišćenjem ekspresivnog i receptivnog govora u društvenom kontekstu.

Opis uzorka

Uzorak čini 94-oro dece i adolescenata sa niskofunkcionalnim autizmom, a formiran je na osnovu arhivskih podataka o dijagnozi autizma i komorbiditeta IO kojima raspolažu ustanove koje pohađaju ovi učenici. Većina ispitanika (78 ili 83%) je muškog pola, a samo 16 (17%) je ženskog

pola. Uzorak je podeljen u tri uzrasne kategorije: u prvoj kategoriji je 31 (33%) ispitanik uzrasta od četiri godine i dva meseca do šest godina i 11 meseci; u drugoj kategoriji su 32 (34%) učenika uzrasta od sedam godina do 11 godina i 11 meseci; u trećoj kategoriji je 31 (33%) ispitanik starosti od 12 godina do 17 godina i 11 meseci. U odnosu na oblik komunikacije 52 (55,3%) učenika nema razvijenu verbalnu ekspresiju, dok 42 (44,7%) ispitanika ima razvijen govor čija je komunikativna funkcija veoma oštećena. Kada je u pitanju korišćenje gesta u komunikaciji, 43 (45,7%) osobe ne koriste gest, 29-oro (30,9%) dece koristi jednostavan instrumentalni gest, dok 22 (23,4%) ispitanika kombinuje gest sa drugim oblicima komunikacije kao što su vokalizacija, kontakt pogledom, osmeh ili govor. U odnosu na uzrasne kategorije koje su navedene u priručniku, 63 (67%) ispitanika pripada grupi od sedam i više godina, 30-oro (31,9%) dece ima između četiri i sedam godina, a samo jedno (1,1%) dete je uzrasta od tri do četiri godine.

Instrumenti

U istraživanju je korišćen Pragmatički profil svakodnevnih komunikacijskih veština (*Pragmatic Profile of Everyday Communication Skills in Children*; Dewart & Summers, 1995). Ovo je instrument koji se koristi za procenu četiri domena pragmatškog razvoja. Domen *Komunikacijske funkcije*, u odnosu na oblasti koje ispituje, odgovara ekspresivnom govoru jer procenjuje na koji način dete traži, odbija, imenuje, komentariše i informiše odraslu osobu. Podskala *Responzivnost na komunikaciju* je korespondentna proceni receptivnog govora jer ispituje načine reagovanja i odgovaranja na različite komunikativne aktivnosti koje iniciraju druge osobe. Supskala *Interakcija i konverzacija* procenjuje na koji način dete započinje komunikacijske aktivnosti i učestvuje u ovim aktivnostima, ispituje koji razlozi dovede do prekida interakcije, kao i prisustvo različitih oblika konverzacijskog ponašanja. Domen *Situacijske razlike* se odnosi na promenu komunikativnog ponašanja u odnosu na različite situacije.

Sva pitanja obuhvaćena instrumentom su otvorenog tipa. U okviru svakog pitanja je navedeno nekoliko primera, čije redosled nije u skladu sa razvojnom linijom, a razmatraju se u slučajevima kada ispitanik ne može spontano da se seti odgovora. Instrument je korišćen u formi upitnika koji su samostalno popunjavali defektolozi, koji rade sa ovim učenicima najmanje šest meseci. Posebno je naglašen značaj detaljnog opisa sadržaja odgovora u cilju dobijanja što potpunijih informacija. Instrumentom se procenjuju aktuelne

komunikativne sposobnosti, a ne sposobnosti u prethodnim periodima razvoja. Relijabilnost i validnost nisu procenjeni upoređivanjem sa podacima prikupljenim primenom drugih instrumenata, već se, prema rečima autora, zasnivaju na podacima o pragmatikom razvoju (Dewart & Summers, 1995).

Statističke metode

Imajući u vidu da su u primenjenom instrumentu pitanja otvorenog tipa, bilo je neophodno steći uvid u sve upitnike i potražiti najčešće odgovore ispitanika u cilju formiranja šifarnika. Zatim su glavne grupe odgovora navedene kao vrednosti promenljivih kojima je dodeljen po jedan broj. Prilikom unošenja podataka za svakog ispitanika upoređivani su odgovori sa kategorijama navedenim u šifarniku. Nakon toga je pripisivan odgovarajući broj, odnosno šifra, za tu promenljivu u bazu podataka. Autori korišćenog instrumenta u priručniku navode tabelu razvoja pragmatikih sposobnosti na različitim uzrastima, koje su grupisane u tri oblasti: *Komunikacijske funkcije*, *Responzivnost na komunikaciju* i *Interakcija i konverzacija*. Analiza svakog pojedinačnog ajtema je zahtevala sticanje uvida u navedenu listu pragmatikih sposobnosti. U prikazanom istraživanju su korišćene uzrasne norme prilagođene mentalnom uzrastu ispitanika. Ukoliko bi pragmatiska sposobnost bila prisutna kod ispitanika, ajtem bi bio ocenjen ocenom jedan, dok je odsustvo pragmatikih sposobnosti značilo ocenu nula. S obzirom na to da se instrument sastoji od četiri podskale (*Komunikacijske funkcije*, *Responzivnost na komunikaciju*, *Interakcija i konverzacija* i *Situacijske razlike*) sabiranjem ocena na ajtemima koji pripadaju svakoj od podskala, dobijen je ukupan skor za svaku od njih. Pragmatički skor za svakog ispitanika dobijen je sabiranjem zbirnih skorova sa svih podskala. Za obradu podataka korišćene su sledeće statističke metode: T-test nezavisnih uzoraka, jednofaktorska analiza varijanse i Hi-kvadrat test nezavisnosti. Prilikom utvrđivanja veličine uticaja nezavisnih varijabli na zavisne promenljive, korišćeni su Koenovi kriterijumi (Cohen, 1988, prema Pallant, 2009).

Rezultati istraživanja

U prvom delu je prikazan deskriptivni pregled analize pojedinačnih ajtema na primenjenom instrumentu.

Podskala Komunikacijske funkcije

Utvrđeno je da sedam (7,1%) ispitanika ne privlači pažnju na sebe; 34 (36,2%) subjekta usmerava pažnju na sebe nepoželjnim oblicima ponašanja kao što su: autoagresivno, heteroagresivno i destruktivno ponašanje; 17-oro (18,1%) dece to čini verbalnim putem; 32 (24,1%) deteta privlači pažnju gestom ili telesnim kontaktom; četiri (4,3%) ispitanika kombinuje verbalizaciju, gest i/ili telesni kontakt. U odnosu na usmeravanje pažnje na događaje, predmete i druge osobe, utvrđeno je da 14 (14,9%) učenika pokušava da usmeri pažnju verbalnim putem; 15-oro (16%) dece to čini različitim signalima kao što su osmeh, vokalizacija i sl.; 13 (13,8%) ispitanika usmerava pažnju druge osobe gestom pokazivanja; 12-oro (12,8%) dece vodi defektologa ka predmetu interesovanja; šest (6,4%) ispitanika kombinuje verbalizaciju, gest i/ili telesni kontakt; četvoro (4,3%) dece to čini uspostavljanjem zajedničke pažnje; najveći broj ispitanika, čak 30 (30,9%), ne pokušava da usmeri pažnju defektologa na događaje, predmete i druge osobe.

Kada je u pitanju način na koji ispitanici traže određeni predmet, pokazalo se da najveći broj dece iz uzorka, njih 27 (28,7%), to čini gestom pokazivanja; 24 (25,5%) ispitanika predmet traži verbalnim putem; 11-oro (11,7%) dece uspostavlja telesni kontakt i vodi defektologa do željenog predmeta; devet (9,6%) subjekata to čini kombinovanjem gesta, verbalizacije, vokalizacije i/ili telesnog kontakta; četiri (4,3%) učenika traži predmet različitim signalima kao što su osmeh, vokalizacija i sl.; 14-oro (14,9%) dece ne traži predmet, već odlazi i uzima ga; pet (5,3%) ispitanika ni na koji način ne pokazuje da želi određeni predmet. U pogledu načina na koji dete traži delovanje, odnosno akciju drugih osoba (na primer, da ga druga osoba podigne) pokazalo se da većina, 42 (44,7%), ispitanika ne ukazuje drugima na potrebu za delovanjem; 31 (34,1%) učenik to čini gestom ili telesnim kontaktom; 14-oro (14,9%) dece to traži verbalnim putem; šest (6,4%) subjekata ispoljava neprihvatljive oblike ponašanja kao što su vikanje, udaranje i sl. Što se tiče traženja pomoći od drugih, najveći broj ispitanika, njih 20 (21,3%), na to ukazuje negodovanjem u vidu ljutnje, plakanja i sl., a isto toliko osoba ispoljava neprihvatljive oblike ponašanja kao što su autoagresija i heteroagresija u cilju traženja pomoći; 19 (20,2%) ispitanika traži pomoć verbalnim putem, a isto toliko osoba ni na koji način ne pokazuje da im je potrebna pomoć; 14-oro (14,9%) dece pomoć traži gestom pokazivanja, ali i različitim signalima kao što su usmeravanje pogleda, podizanje ruku ka odrasloj osobi i sl.; šestoro (6,4%) dece kombinuje gest, vokalizaciju, verbalizaciju i/

ili telesni kontakt; dva (2,1%) subjekta pomoć traži vokalizacijom. Kada je reč o traženju ponavljanja određenih aktivnosti u kojima dete učestvuje zajedno sa drugim osobama (na primer, igra), 29 (30,9%) ispitanika ne stavlja na bilo koji način drugima na znanje da želi još ponavljanja; 15 (16%) osoba verbalno traži da se aktivnost ponovi; 17-oro (18,1%) dece izvodi deo aktivnosti; 14 (14,9%) učenika to pokazuje neverbalnim signalima; 16 (17%) ispitanika traži još ponavljanja uspostavljanjem telesnog kontakta; tri (3,2%) subjekta kombinuje gest, verbalizaciju i/ili telesni kontakt. U pogledu traženja informacija od drugih, 49 (52,1%) ispitanika ne pita za informacije; 16 (17%) osoba traži informacije verbalnim putem; 15-oro (16%) dece prilazi predmetu; 14 (14,9%) učenika to čini gestom pokazivanja.

Kada je u pitanju način na koji dete odbija nešto što mu druga osoba nameće (na primer, nudi mu se hrana koju ne želi), osam (8,5%) ispitanika ne čini ništa; 18 (19,1%) osoba gura tanjir od sebe; 14-oro (14,9%) dece ispoljava maladaptivne oblike ponašanja kao što su autoagresija, heteroagresija i sl.; 20 (21,3%) ispitanika to čini odmahivanjem ili okretanjem glave; 21 (22,3%) subjekt odbija verbalnim putem; petoro (5,3%) dece to čini različitim signalima; osam (8,5%) osoba kombinuje gest i verbalizaciju.

U situacijama kada određena osoba odlazi, 33 (35,1%) ispitanika ne reaguje; 32 (34%) subjekta maše na podsticaj; 11 (11,7%) osoba samoinicijativno verbalno pozdravlja; 16 (17%) učenika verbalno pozdravlja na podsticaj ili podsećanje; dva (2,1%) deteta pozdravljaju verbalnim putem i mahanjem sa ili bez podsticaja defektologa.

Što se tiče izražavanja osećanja zadovoljstva, 48 (51,1%) ispitanika to čini osmehom; 13 (13,8%) osoba zadovoljstvo izražava verbalnim putem; 19-oro (20,2%) dece to čini različitim signalima kao što su umiljavanje, maženje i sl., ali i intenziviranjem stereotipnih pokreta ruku i rokinga, kao i euforičnim raspoloženjem; pet (5,3%) subjekata zadovoljstvo izražava uspostavljanjem zajedničke pažnje; devetoro (9,6%) dece ne ispoljava osećanje zadovoljstva. Po pitanju načina kojima deca izražavaju uznemirenost, 37 (39,44%) ispitanika to čini maladaptivnim oblicima ponašanja kao što su agresivno, autoagresivno i destruktivno ponašanje, intenziviranje stereotipnih pokreta, hiperaktivnost i sl.; 26 (27,7%) osoba ispoljava uznemirenost različitim signalima kao što su plakanje i očekivanje utehe ili udaljavanjem od odrasle osobe; 18-oro (19,1%) dece to čini verbalnim putem ili gestom pokazivanja; tri (3,2%) deteta izražava uznemirenost pokušajima zajedničke pažnje; 10 (10,6%) ispitanika ne ispoljava uznemirenost. U pogledu

izražavanja nezavisnosti, 44 (46,8%) osobe ne izražavaju nezavisnost; 18 (19,1%) ispitanika to čini fizičkim udaljavanjem od odrasle osobe; 12-oro (12,8%) dece izražava samostalnost verbalnim putem; sedam (7,4%) osoba to čini gestom, a isti broj ispitanika kombinuje verbalizaciju sa gestom i udaljava se od odrasle osobe; tri (3,2%) deteta to čini različitim signalima kao što su mahanje rukama i vokalizacija, ali i maladaptivnim oblicima ponašanja kao što su vrištanje i heteroagresija.

U situacijama kada treba da imenuju nešto što su gledajući prepoznali, najveći broj ispitanika, njih 34 (36,2%) ne imenuje; 30 (31,9%) osoba imenuje verbalnim putem; 17-oro (18,1%) dece to čini gestom; četiri (4,3%) subjekta se fizički približava predmetu; sedam (7,4%) ispitanika imenuje vokalizacijom ili verbalizacijom zajedno sa gestom; dok samo dva (2,1%) deteta to čine vokalizacijom.

Kada je u pitanju komentarisanje predmeta (na primer, dete ugleda predmet koji druga osoba odlaže), pokazalo se da 25 (26,6%) ispitanika ne komentariše; 28 (29,8%) osoba se fizički približava predmetu; 20-oro (21,3%) dece verbalno komentariše; 12 (12,8%) ispitanika to čini gestom; šestoro (6,4%) dece komentariše vokalizacijom ili verbalizacijom zajedno sa gestom; tri (3,2%) subjekta to čini vokalizacijom. Nestanak predmeta koji se uobičajeno nalazio na određenom mestu ne komentariše 61 (64,9%) ispitanik; 18 (19,1%) osoba to čini verbalnim putem; dva (2,1%) deteta komentarišu vokalizacijom i gestom; osam (8,5%) subjekata se fizički približava mestu na kome je predmet stajao; petoro (5,3%) dece to čini gestom.

U pogledu sposobnosti informisanja drugih osoba o događajima koji su se desili u njihovom odsustvu pokazalo se da 68 (72,3%) ispitanika to ne daje na znanje; 16 (17%) osoba informiše verbalnim putem; desetoro (10,6%) dece to čini različitim signalima kao što su vokalizacija, telesni kontakt, pogled u pravcu gde se nešto dogodilo i/ili odvođenje odrasle osobe na to mesto.

Podskala Responzivnost na komunikaciju

Na pitanje o načinima privlačenja detetove pažnje većina defektologa, njih 49 (52,1%), privlači pažnju dece verbalno tj. dozivanjem po imenu; osam (8,5%) odraslih osoba to čini telesnim kontaktom; dok je 37 (39,4%) odgovorilo da detetovu pažnju privlači kombinovanjem telesnog kontakta, verbalizacije i/ili fizičkog približavanja.

Zainteresovanost za interakciju 43 (45,7%) ispitanika pokazuje ostvarenjem kontakta pogledom; 17-oro (18,1%) dece to čini uključivanjem u interakciju sa odraslom osobom; osam (8,5%) subjekata to pokazuje kombinovanjem kontakta pogledom, telesnog kontakta, osmeha i/ili verbalizacije; tri (3,2%) deteta to čini različitim signalima kao što su osmeh, pogled i sl.; 23 (24,5%) ispitanika ne pokazuje zainteresovanost za interakciju.

Na protodeklarativno pokazivanje, 20 (21,3%) subjekata uopšte ne reaguje; 43 (45,7%) osobe gledaju u pravcu predmeta; 18-oro (19,1%) dece gleda u pravcu defektologa; 13 (13,8%) ispitanika gleda u prst osobe koja pokazuje.

U pogledu odgovora na jednostavne naloge, 16 (17%) subjekata ne reaguje; 40 (42,6%) ispitanika izvršava nalog ukoliko je deo uobičajenih rutina; 24 (25,5%) deteta izvršava nalog kao što je „*Idi i donesi cipele*“; sedmoro (7,4%) dece posmatra, ali se čini da ne zna šta treba da uradi; i isto toliko ispitanika odlazi sa namerom da izvrši radnju, ali je ne izvršava u potpunosti. Kada je u pitanju sposobnost deteta da odgovara na postavljena pitanja drugih, utvrđeno je da 54 (57,4%) ispitanika ne reaguje; 22 (23,4%) deteta odgovara verbalnim putem; osam (8,5%) subjekata reaguje različitim znakovima; šestoro (6,4%) dece to čini telesnim kontaktom; četiri (4,3%) osobe odgovaraju na pitanje protodeklarativnim pokazivanjem.

Što se tiče načina reagovanja dece na poznate igre, pokazalo se da 37 (39,4%) ispitanika reaguje različitim znakovima kao što su vokalizacija, dodir i sl.; 20-oro (21,3%) dece ne reaguje; 22 (23,4%) subjekta reaguju aktivnim učešćem; šest (6,4%) osoba primećuje promenu; pet (5,3%) ispitanika učestvuje u igri na podsticaj defektologa; četiri (4,3%) deteta odbijaju igru.

Na pitanje koje se tiče načina reagovanja deteta na zabranu, utvrđeno je da četiri (4,3%) subjekta ne reaguje ni na koji način; 30-oro (31,9%) ispitanika reaguje ispadima besa; 45 (47,9%) osoba se ponaša u skladu sa zabranom; 12 (12,8%) subjekata reaguje insistiranjem; dok tri (3,2%) deteta pregovara. Na nalog da sačeka, 33 (35,1%) subjekta ne reaguje; 36 (38,3%) osoba poslušava zabranu; 14-oro (14,9%) dece reaguje ispadima besa; 11 (11,7%) ispitanika insistira na svojoj potrebi.

Podskala Interakcija i konverzacija

Analizom odgovora defektologa na ajtemu koji ispituje sklonost deteta da započne igru ili interakciju, utvrđeno je da 36 (38,3%), ispitanika to čini tako što fizički stane u položaj koji najavljuje igru ili donese igračku; 28

(29,8%) učenika ne započinje interakciju; 18-oro (19,1%) dece to čini verbalnim putem; četiri (4,3%) deteta kombinuje kontakt pogledom, telesni kontakt, gest, verbalizaciju i/ili donošenje predmeta; šest (6,4%) ispitanika započinje interakciju uspostavljanjem kontakta pogledom; dva (2,1%) deteta to čine gestom.

Na ajtemu koji procenjuje sposobnost deteta da održi i nastavi interakciju ili razgovor, utvrđeno je da se većina, 52 (55,3%), ispitanika ne trudi da učestvuje u interakciji; 15-oro (16%) dece učestvuje verbalno; devet (9,6%) subjekata učestvuje u interakciji ispoljavanjem različitih signala kao što su osmeh, pogled, pružanje igračaka ili tapšanje rukama; 10 (10,6%) osoba to čini izvođenjem dela igre; dok samo četiri (4,3%) deteta održava interakciju gestom i isto toliko ispitanika to čini telesnim kontaktom.

Kada je reč o najčešćim razlozima koji dovode do prekida interakcije i razgovora sa drugom osobom, pokazalo se da 61 (64,9%) ispitanik ima teškoće održavanja pažnje; 14 (14,9%) osoba prekida interakciju zbog otežanog razumevanja komunikativnih namera defektologa; četiri (4,3%) deteta to čini nakon zadovoljenja svoje trenutne potrebe; devet (9,6%) subjekata prekida interakciju jer želi da promeni aktivnost; dok šest (6,4%) ispitanika ni na koji način ne pokazuje želju da nastavi interakciju.

Što se tiče ponašanja deteta u situacijama kada pokušava nešto da kaže, ali ga druge osobe ne razumeju, utvrđeno je da 37 (39,4%) ispitanika postaje uznemireno, razdraženo i ispoljava neprilagođene oblike ponašanja; 33 (35,1%) osobe ponavljaju isto bez promene (eventualno promene intonaciju); 19-oro (20,2%) dece ne preduzima ništa u cilju pojašnjenja; pet (5,3%) subjekata menja način na koji govori i pokazuje.

Analiza ajtema koji procenjuje ponašanje deteta u situacijama kada ne razume govor drugih je pokazala da 55-oro (58,5%) dece uopšte ne traži pojašnjenje; 20 (21,3%) ispitanika izgleda zbunjeno; osam (8,5%) učenika ponavlja isto verbalno ili neverbalno ponašanje; devet (9,6%) osoba upitno vokalizuje ili pita; dva (2,1%) deteta se fizički udaljavaju ili okreću glavu na drugu stranu.

U odnosu na načine završavanja interakcije između deteta i drugih osoba, u situacijama kada nikakav spoljni uzrok ne uslovljava prekid, utvrđeno je da 75 (79,8%) ispitanika interakciju prekida fizičkim udaljavanjem; devet (9,6%) osoba to čini na neki prikladniji način; dok u 10 (10,6%) slučajeva interakciju prekida defektolog.

Kada je u pitanju reagovanje deteta na razgovor koji je slučajno čulo najveći broj ispitanika, njih 71 (75,5%), ne obraća pažnju; devetoro (9,6%) dece reaguje samo na svoje ime; 11 (11,7%) osoba reaguje samo na određene reči; tri (3,2%) deteta pokušavaju da se uključe u razgovor.

Podskala Situacijske razlike

Analiza ajtema koji procenjuje da li postoje osobe sa kojima dete više voli da komunicira pokazuje da 42 (44,7%) ispitanika sa svima komunicira na isti način; 36-oro (38,3%) dece najviše voli da komunicira sa bliskim osobama; 11 (11,7%) učenika preferira dobro poznate osobe; dok samo pet (5,3%) ispitanika najviše voli da provodi vreme u društvu druge dece.

Kada je reč o situacijama u kojima je dete komunikativnije, utvrđeno je da se kod 76 (80,9%) ispitanika ne povećava komunikativnost ni u jednoj situaciji; za 11-oro (11,7%) dece se navodi da su komunikativnija u periodima dobrog raspoloženja; petoro (5,3%) dece je razgovorljivije tokom gledanja crtanih filmova i edukativnih materijala; dok za dva (2,1%) deteta defektolozi navode da postoje takve situacije, ali ih ne obrazlažu.

U pogledu sadržaja za interakciju, 63 (76%) deteta ne pokazuje interesovanje za sadržaje; 20 (21,3%) ispitanika insistira na istom, malom broju sadržaja; petoro (5,3%) dece ima nešto šira interesovanja; šest (6,4%) osoba pokazuje zainteresovanost samo za događaje koji se odnose na trenutnu situaciju.

Što se tiče reagovanja na slikovnice ili knjige, utvrđeno je da 26 (27,7%) ispitanika na slikovnice uopšte ne reaguje; 40-oro (42,6%) dece ih isključivo samo lista; 14 (14,9%) osoba interaktivno učestvuje u listanju sa drugima; za osam (8,5%) subjekata defektolozi navode da slušaju priču; dok za šest (6,4%) tvrde da pričaju deo priče uz podsticaj.

Kada je u pitanju oglašavanje tokom igre, pokazalo se da 33 (35,1%) osobe to čine vokalizacijom; 27 (28,7%) ispitanika se ne oglašava; 17-oro (18,1%) dece to čini onomatopejom; a isti broj dece verbalno komentariše ono što radi.

U odnosu na način na koji dete učestvuje u interakciji sa vršnjacima, utvrđeno je da 38 (40,4%) ispitanika uopšte ne učestvuje; 23 (24,5%) osobe posmatraju sa strane interakciju drugih; 18-oro (19,1%) dece se fizički približava; 12 (12,8%) subjekata se igra u blizini; dok samo tri (3,2%) deteta aktivno učestvuju u igri.

Što se tiče ponašanja deteta u odnosu na socijalne konvencije, utvrđeno je da se 45 (47,9%) ispitanika ne pridržava društvenih pravila; 27 (28,7%) subjekata se nedosledno pridržava; 22 (23,4%) deteta se u potpunosti pridržavaju socijalnih normi ponašanja.

Analiza pojedinačnih ajtema je pokazala da ispitanici obuhvaćeni ovim uzorkom ispoljavaju značajne deficite u oblasti pragmatškog funkcionisanja u poređenju sa uzrasnim normama na svim pojedinačnim domenima, kao i u odnosu na skalu u celini. Imajući u vidu nizak profil postignuća ispitanika na supskalama za procenu pragmatškog profila, u prikazanom istraživanju je kod 70% subjekata korišćena najniža uzrasna norma koja obuhvata period od rođenja do devet meseci, dok je kod 30% ispitanika korišćena uzrasna norma od devet meseci do 18 meseci.

U daljem tekstu su prikazani odnosi pragmatškog profila sa polom i uzrastom ispitanika, komunikativnom formom, vrstom gesta i korišćenjem ekspresivnog i receptivnog govora u društvenom kontekstu.

Odnos pragmatškog profila i pola ispitanika

T-testom nezavisnih uzoraka nisu utvrđene značajne razlike pragmatškog profila u odnosu na pol ($t(29,520)=0,304$; $p=0,763$). Utvrđene su slične srednje vrednosti u poduzorcima osoba muškog ($AS=24,95$; $SD=8,15$) i ženskog pola ($AS=24,44$; $SD=5,62$). Razlika između srednjih vrednosti obeležja po grupama (prosečna razlika= $0,511$; 95% CI: $-2,920$ do $3,943$) je vrlo mala ($\eta^2=0,000$).

Odnos pragmatškog profila i uzrasta ispitanika

Jednofaktorskom analizom varijanse utvrđena je statistički značajna razlika između ispitanika u sve tri uzrasne grupe u odnosu na pragmatško funkcionisanje ($F(2,91)=11,544$; $p=0,000$). Značajno je naglasiti i da je stvarna razlika između srednjih vrednosti grupa veoma velika ($\eta^2=0,202$). Naknadni testovi ukazuju na to da postoji statistički značajna razlika ($p<0,05$) između najmlađih ispitanika i subjekata iz dve starije uzrasne grupe. Poređenja pomoću Tukeyjevog HSD testa ukazuju na to da se srednja vrednost najmlađe uzrasne grupe ($AS=19,94$; $SD=6,51$) značajno razlikuje od srednje vrednosti druge ($AS=27,38$; $SD=6,97$) i treće uzrasne grupe ($AS=27,19$; $SD=7,41$).

Odnos stepena oštećenja ekspresivnog i receptivnog govora i uzrasta ispitanika

Rezultati deskriptivne statistike pokazuju da ispitanici imaju više skorove na supskali *Komunikacijske funkcije* (AS=10,99; SD=3,45; Min=1; Max=16), koja je korespondentna ekspresivnom govoru, u odnosu na podskalu *Responzivnost na komunikaciju* (AS=5,84; SD=2,05; Min=1; Max=8), koja odgovara receptivnom govoru. Jednofaktorskom analizom varijanse utvrđene su statistički značajne razlike u sve tri uzrasne grupe ($p < 0,01$) na obe podskale. Rezultati za *Komunikacijske funkcije* ($F(2,91)=6,767$; $p=0,002$) su slični rezultatima za *Responzivnost na komunikaciju* ($F(2,91)=6,264$; $p=0,003$), a prisutan je i veliki uticaj uzrasta na ekspresivni (eta kvadrat=0,129) kao i receptivni (eta kvadrat=0,121) govor. Nasuprot navedenim sličnostima, utvrđene su razlike koje se ogledaju u višim srednjim vrednostima ekspresivnog (AS=9,29; SD=3,64) u odnosu na receptivni govor (AS=4,84; SD=2,08) na uzrastu od 4,1 do 6,11 godina. Treba napomenuti da je prisutan veći stepen oštećenja receptivnog govora (AS=6,22; SD=1,77 za uzrasnu kategoriju od 7,0 do 11,7 godina; AS=6,45; SD=1,96 za uzrast od 12,0 do 17,11 godina) u odnosu na ekspresivni govor (AS=12,22; SD=2,93 za uzrasnu kategoriju od 7,0 do 11,7 godina; AS=11,42; SD=3,18 za uzrast od 12,0 do 17,11 godina) i nakon ranog detinjstva.

Odnos pragmatškog profila i prisustva/odsustva verbalnih sposobnostima ispitanika

T-test nezavisnih uzoraka je pokazao prisustvo statistički značajne razlike pragmatškog funkcionisanja u odnosu na prisustvo ili odsustvo verbalnih sposobnosti ($t(92)=-6,017$; $p=0,000$). Ispitanici sa razvijenim govorom imaju višu srednju vrednost (AS=29,40; SD=6,72) u odnosu na osobe koje nemaju razvijene verbalne sposobnosti (AS=21,19; SD=6,47). Razlika između srednjih vrednosti obeležja po grupama (prosečna razlika=-8,212; 95% CI: -10,923 do -5,502) je veoma velika (eta kvadrat=0,282).

Odnos prisustva/odsustva verbalnih sposobnosti i vrste gesta

Hi-kvadrat test nezavisnosti je pokazao značajnu vezu između prisustva, odnosno odsustva verbalnih sposobnosti, sa jedne strane, i vrste gesta koje ispitanici sa niskofunkcionalnim autizmom koriste, sa druge strane ($\chi^2(2, n=94)=11,957$; $p=0,003$). Utvrđena je srednja jačina veze između

promenljivih (Kramerov koeficijent=0,357). Rezultati pokazuju sličnu tendenciju u odnosu na izostanak gestova u celokupnom uzorku dece sa autizmom i komorbiditetom IO koji se ogleda u tome da 46,2% neverbalne i 45,2% verbalne dece iz ovog uzorka uopšte ne koristi gest. Nasuprot tome, uočene su značajne razlike u vrsti gestova koje koriste ova dva poduzorka dece sa niskofunkcionalnim autizmom. Jednostavan instrumentalni gest koristi 42,3% neverbalne i 16,7% verbalne dece sa niskofunkcionalnim autizmom, dok 11,5% neverbalne dece i 38,1% verbalne dece kombinuje gest sa drugim oblicima komunikacije kao što su kontakt pogledom, vokalizacija, osmeh i sl.

Diskusija

Prikazanim istraživanjem je utvrđeno da osobe sa niskofunkcionalnim autizmom imaju niži funkcionalni nivo pragmatikog razvoja u odnosu na očekivanja zasnovana na uzrasnim normama. Ovi podaci su u skladu sa rezultatima studije Venezienove i saradnika (Veneziano et al., 2004), koji navode da deca sa autizmom ispoljavaju značajno zaostajanje kako u kognitivnom, tako i u pragmatikom funkcionisanju u odnosu na hronološki uzrast. Odnosno, prema navodima ovih autora, deca sa niskofunkcionalnim autizmom imaju slične pragmatičke profile kao mlađa deca tipičnog razvoja.

Rezultati istraživanja pokazuju da na uzorku osoba sa niskofunkcionalnim autizmom nisu utvrđene razlike po polu u odnosu na pragmatički profil. Rezultati istraživanja pokazuju da devojčice nemaju izraženije pragmatike teškoće u odnosu na dečake. Ovi podaci nisu u skladu sa rezultatima istraživanja Hartlijeve i Sikorove (Hartley & Sikora, 2009) i Karterove i saradnika (Carter et al., 2007). Treba imati u vidu da je 83% ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem muškog pola, a samo 17% ženskog pola. Buduća istraživanja bi trebalo da obuhvate proporcionalniji broj ispitanika u odnosu na pol, u cilju procene uticaja pola na socio-komunikativne veštine osoba sa autizmom.

Istraživanjem je utvrđeno da učenici školskog uzrasta i adolescenti imaju bolje pragmatike sposobnosti u odnosu na decu predškolskog uzrasta. Navedeni rezultati su u skladu sa istraživačkim nalazima Selzerove i saradnika (Seltzer et al., 2003) koji navode da sa uzrastom dolazi do poboljšanja komunikativnih sposobnosti kod osoba sa autizmom.

Ispitanici sa niskofunkcionalnim autizmom ispoljavaju veći stepen oštećenja u oblasti receptivnog u poređenju sa ekspresivnim govorom tokom svakodnevnih komunikacijskih aktivnosti. Ovi podaci su u skladu sa rezultatima istraživanja koje su sprovele Hadrijeva i saradnici (Hudry et al., 2010), Maljarsova i saradnici (Maljaars et al., 2011a; 2012) kao i Veismerova i saradnici (2010). Rezultati istraživanja ukazuju na to da atipičan profil receptivnog i ekspresivnog govora perzistira i nakon ranog detinjstva, što je u skladu sa navodima Maljarsove i saradnika (Maljaars et al., 2011b).

Neverbalna deca u odnosu na verbalnu decu sa niskofunkcionalnim autizmom imaju ograničenije pragmatičke profile. Ovi rezultati su u skladu sa istraživanjem Maljarsove i saradnika (Maljaars et al., 2011a) koji govore u prilog tome da niskofunkcionalna neverbalna deca sa autizmom ispoljavaju atipičnije i ograničenije komunikativne profile u odnosu na decu iz iste grupe sa razvijenim verbalnim sposobnostima.

Verbalne osobe sa niskofunkcionalnim autizmom češće kombinuju gest sa drugim oblicima komunikacije, dok neverbalne osobe sa autizmom i komorbiditetom IO najčešće koriste samo jednostavne instrumentalne gestove. Prikazani rezultati su u skladu sa nalazima Maljarsove i saradnika (Maljaars et al., 2011b) i Stounove i saradnika (Stone et al., 1997).

Na osnovu podataka o postignućima ispitanika na pojedinačnim ajtemima primenjenog instrumenta možemo primetiti da 46 (48,9%) subjekata ispoljava neki oblik maladaptivnog ponašanja kao formu ekspresivne komunikacije. Ajtem analizom je utvrđeno da oko 40% ispitanika sa niskofunkcionalnim autizmom ispoljava bihevioralne probleme u situacijama kada su uznemireni ili kada druge osobe ne razumeju šta oni govore ili pokazuju, preko 35% dece ispoljava probleme u ponašanju kada želi da usmeri pažnju na sebe, dok oko 20% ovih osoba neadaptivnim oblicima ponašanja traži pomoć od drugih ili odbija nešto što im druga osoba nameće. Ovi rezultati govore u prilog navodima Stiglerove (Stiegler, 2007) da maladaptivni oblici ponašanja mogu imati pragmatsku funkciju. Ipak, eventualnu povezanost između problema u komunikaciji i ispoljavanja socijalno neprihvatljivih oblika ponašanja treba ispitati u budućim istraživanjima.

Zaključak

Na osnovu prikazanih rezultata istraživanja može se zaključiti da osobe sa niskofunkcionalnim autizmom pored opšteg funkcionalnog zaostajanja u oblasti pragmatike u odnosu na uzrasne norme, ispoljavaju i određene specifičnosti pragmatikih deficita koje se odnose na povezanost komunikativne forme i vrste gesta, kao i na povezanost između stepena oštećenja receptivnog i ekspresivnog govora u svakodnevnim komunikacijskim aktivnostima. Osim toga, utvrđena je značajna varijabilnost uzrasta i oblika komunikacije, ali ne i pola sa pragmatičkim profilom.

Neka od ograničenja ove studije se ogledaju u malom uzorku koji je formiran na osnovu arhivskih podataka (dijagnoza autizma i komorbiditeta IO), a ne na osnovu primene dijagnostičkih instrumenata. Sledeći nedostatak se odnosi na to da je u istraživanju korišćena samo jedna tehnika za procenu pragmatičkog profila koja je zasnovana na izveštaju defektologa. U odnosu na primenjeni instrument, treba napomenuti da autori u priručniku ne navode uzrasne norme za supskalu *Situacijske razlike*, ali je ona korišćena prilikom skorovanja jer su ajtemi u velikoj meri obuhvaćeni normama prethodne tri podskale. Takođe, treba imati u vidu da prikazana studija ima retrospektivni karakter, što onemogućava da se dobijeni rezultati verifikuju.

Prednosti prikazane studije se ogledaju u tome da je sprovedena u svakodnevnim uslovima u školi ili obdaništu, kao i u činjenici da su informacije o pragmatikom funkcionisanju dece dali defektolozi koji sa njima rade od, najmanje, šest meseci do nekoliko godina. Venezianova i saradnici (2004) navodi da je, u cilju boljeg razumevanja prirode sveukupnog funkcionisanja dece sa autizmom, neophodno proceniti kako ona koriste znanja u svakodnevnom životnom okruženju, sa posebnim osvrtom na komunikacijske situacije. Na značaj kvaliteta odnosa između odrasle osobe i deteta ukazuju Sterponijeva i Fasulova (Sterponi & Fasulo, 2010) navodeći da od nivoa poverenja među učesnicima konverzacije zavisi i sadržajnost komunikativnih razmena.

Buduća istraživanja bi trebalo realizovati na većem uzorku dece iz autističkog spektra poremećaja u cilju formiranja podgrupa na osnovu procene stepena ispoljenosti autističnih simptoma i neverbalnih kognitivnih sposobnosti. Dalje, longitudinalna studija bi pružila dodatni uvid u razvojni tok pragmatikih sposobnosti kod osoba sa autizmom. Pouzdanost dobijenih rezultata bi se povećala i primenom višestrukih mera za procenu pragmatike, zasnovanih na različitim izvornim podacima kao što su direktna procena, izveštaj i opservacija.

Literatura

- Aubrey, K. (2013). *Illness communication and coping behaviour in youth with and without autism spectrum disorder (Doctoral dissertation)*. Nova Scotia: Dalhousie University Halifax.
- Carter, A. S., Black, D. O., Tewani, S., Connolly, C. E., Kadlec, M. B., & Tager-Flusberg, H. (2007). Sex differences in toddlers with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(1), 86-97.
- Deward, H., & Summers, S. (1995). *The pragmatics profile of everyday communication skills in children*. Windsor: Nfer-Nelson.
- Glumbić, N. (2006). *Odrasle osobe sa autizmom*. Kragujevac: Grad.
- Hartley, S. L., & Sikora, D. M. (2009). Sex differences in autism spectrum disorders: An examination of developmental functioning, autistic symptoms, and coexisting behavior problems in toddlers. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39(12), 1715-1722.
- Hudry, K., Leadbitter, K., Temples, K., Slonims, V., McConachie, H., Aldred, C., ... & PACT Consortim (2010). Preschoolers with autism show greater impairment in receptive compared with expressive language abilities. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 45(6), 681-690.
- Keen, D., Sigafos, J., & Woodyatt, G. (2005). Teacher responses to the communicative attempts of children with autism. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 17(1), 19-33.
- Maljaars, J. P. W. (2012). *Communication problems in children with autism and intellectual disability: Depicting the phenotype*. Leiden: Orthopedagogy, Faculty of Social and Behavioural Sciences–Leiden University.
- Maljaars, J., Jansen, R., Noens, I., Scholte, E., & van Berckelaer-Onnes, I. (2011a). Intentional communication in low-functioning children with autism. In J. P. W. Maljaars (Ed.), *Communication problems in children with autism and intellectual disability: Depicting the phenotype* (pp. 25-45). Leiden: Orthopedagogy, Faculty of Social and Behavioural Sciences–Leiden University.
- Maljaars, J., Noens, I., Scholte, E., & van Berckelaer-Onnes, I. (2011b). Sense-making in low-functioning children with autism. In J. P. W. Maljaars (Ed.), *Communication problems in children with autism and intellectual disability: Depicting the phenotype* (pp. 63-75). Leiden: Orthopedagogy, Faculty of Social and Behavioural Sciences–Leiden University.

- Maljaars, J., Noens, I., Scholte, E., & van Berckelaer-Onnes, I. (2012). Language in low-functioning children with autism: Differences between receptive and expressive skills and concurrent predictors of language. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42(10), 2181-2191.
- Meaden, H., Halle, J. W., Watkins, R. V., & Chadsey, J. G. (2006). Examining communication repairs of 2 young children with autism spectrum disorder: The influence of the environment. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 15(1), 57-71.
- Noens, I. L. J., & van Berckelaer-Onnes, I. A. (2005). Captured by details: sense-making, language and communication in autism. *Journal of Communication Disorders*, 38(2), 123-141.
- Pallant, J. (2009). *SPSS priručnik za preživljavanje*. Beograd: Mikro knjiga.
- Seltzer, M. M., Krauss, M. W., Shattuck, P. T., Orsmond, G., Swe, A., & Lord, C. (2003). The symptoms of autism spectrum disorders in adolescence and adulthood. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(6), 565-581.
- Sterponi, L., & Fasulo, A. (2010). "How to go on": Intersubjectivity and progressivity in the communication of a child with autism. *Ethos*, 38(1), 116-142.
- Stiegler, L. N. (2007). Discovering communicative competencies in a nonspeaking child with autism. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 38(4), 400-413.
- Stone, W. L., Ousley, O. Y., Yoder, P. J., Hogan, K. L., & Hepburn, S. L. (1997). Nonverbal communication in two-and three-year-old children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27(6), 677-696.
- Veneziano, E., Plumet, M-H., Cupello, S., & Tardif, C. (2004). Pragmatic functioning in natural setting and the emergence of "theory-of-mind" in autistic and control children: a comparative study. *Psychology of Language and Communication*, 8(1), 25-42.
- Weismer, S. E., Lord, C., & Esler, A. (2010). Early language patterns of toddlers on the autism spectrum compared to toddlers with developmental delay. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(10), 1259-1273.
- Wilkinson, K. M. (1998). Profiles of language and communication skills in autism. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 4(2), 73-79.

PRAGMATIC PROFILE OF PERSONS WITH LOW-FUNCTIONING AUTISM

Bojana-Konsuelo Talijan
Primary and secondary school "9. maj", Zrenjanin, Srbija

Abstract

Presence of pragmatic deficits are common to all persons with autism, including individuals with severe deficits in verbal and non-verbal communication as well as persons with well-developed verbal skills. However, it should be noted that children with autism and comorbid intellectual disability are particularly vulnerable group in relation to the social-communication problems.

The aim of this research is focused on examining the specifics of pragmatic profile of everyday communication skills in the population of persons with low-functioning autism. The sample included children and adolescents with autism and intellectual disability (N=94). Variables whose influence were investigated are: functional pragmatic level, gender, age, form of communication, gesture and use of expressive and receptive speech in social context. In this research were used *The Pragmatic Profile of Everyday Communication Skills in Children* (Dewart & Summers, 1995).

The research results show that children with autism and comorbid intellectual disability operate at significantly lower level in pragmatic compared to the age norms. We determined correlation of pragmatics with age and forms of communication, but not with a gender. Further, the results indicate a correlation between communicative forms and types of gestures, as well as a correlation between difficulty of using expressive and receptive speech in social context.

Based on this results, we can conclude that people with low-functioning autism in addition to general pragmatic delay, express certain, specific, deficit in the field of pragmatics.

Keywords: autism spectrum disorder, intellectual disability, pragmatics